НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ТА ЕТНОЛОГІЇ ІМЕНІ М.Т. РИЛЬСЬКОГО

Миславський Володимир Наумович

УДК 791.44(477)“17/18”

СТАНОВЛЕННЯ КІНОВИРОБНИЦТВА ТА КІНОПРОКАТУ В УКРАЇНІ (1896–1917 рр.): ІСТОРИКО-КІНОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

17.00.04 – кіномистецтво, телебачення

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі кінознавства Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого.

Науковий керівник: кандидат мистецтвознавства, доцент
РОСЛЯК Роман Володимирович,
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, докторант відділу кінознавства.

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор
ГОРПЕНКО Володимир Григорович,
Приватний вищий навчальний заклад
«Інститут екранних мистецтв», ректор;

кандидат мистецтвознавства, доцент
ПОГРЕБНЯК Галина Петрівна,
Національна академія
керівних кадрів культури і мистецтв,
професор кафедри театральних видовищ і свят.

Захист відбудеться „___“ _____________ 2012 р. о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.227.02 в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. М.Грушевського, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України 01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4.

Автореферат розісланий „___“_____________2012 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат мистецтвознавства,
старший науковий співробітник Сікорська І.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Кінематограф від свого народження є символом технічного прогресу людства, зовсім новим, досі небаченим явищем, що завоювало популярність серед усіх верств суспільства. На очах двох-трьох поколінь із технічної новинки та ярмаркової розваги він перетворився на важливу частку повсякденного життя мільйонів людей, на нове мистецтво, масштабне видовище, явище культури, що безперервно розвивається. Виникнення кінематографа закономірний етап початку історії художньої культури. Володіючи властивостями «зримої літератури», «рухомого живопису», «світломузики», кінематограф відповідав потребы синтетичної форми творчості, що розширює потенціал образної виразності мистецтва. Кіно – це не тільки мистецтво, а й засіб інформації, документатор, фіксатор подій, своєрідний архів, засіб масової комунікації, що є найважливішим чинником соціального життя. Ці функції кінематографа, що проявилися з самого раннього періоду його історії становлення, стали особливо очевидними в процесі розвитку, поширення та технічного збагачення кіно.

Визначення специфіки кінематографа в Україні в роки його виникнення і становлення видається необхідним для розуміння соціальної сутності кінематографа, його традицій, витоків динамічного розвитку мистецтва.

Актуальність вивчення становлення кінематографа у 1896–1917 рр. (нижня межа обумовлена першою кінозйомкою в Харкові, яка започаткувала розвиток кінематографа в Україні; верхня – розпадом Російської імперії) є очевидною. Для аналізу напряму обрано міста з найбільш розвиненою кінематографічною інфраструктурою: Київ, Одеса, Харків, Львів, Катеринослав. Крім того, актуальність дослідження полягає у розкритті недостатньо вивчених аспектів становлення вітчизняної кінематографії, заповненні її малознаних, а інколи й зовсім невідомих сторінок з метою створення цілісної концепції історії розвитку кіно в нашій державі.

Ступінь розробленості теми. Праці, в яких певною мірою втілено окремі аспекти означеної теми, слід умовно розподілити на три групи. Роботи першої з них (з історії дореволюційного кіно, в яких вивчаються питання історії кіно України в цілому) дають змогу в контексті загальних тенденцій та особливостей на відповідних історичних відтинках з’ясувати передумови виникнення і розвитку кінематографа. Перші спроби дослідження українського кіно як особливого виду мистецтва з його закономірностями були здійснені в другій половині ХХ ст. кінознавцями Г. Журовим (1959), Б. Берестом (1962), О. Шимоном (1964, 1974); колективом авторів праці «Історія українського радянського кіно. 1917–1930», Т. 1, 1986. У цих роботах проаналізовано фільми і тенденції кіновиробництва в Україні перших трьох десятиліть. Попри те, що на характері цих досліджень позначились ідеологічні обмеження радянської доби, відсутність доступу до цілого пласту унікальних матеріалів, які були засекречені, вони містять

первісне уявлення про розвиток кінематографа в нашій державі. Для першої половини 90–х років ХХ ст. характерні зміна історичних орієнтирів і зняття багатьох обмежень у використанні джерел, що дозволило переосмислити проблеми історії розвитку кінематографа України дожовтневого періоду. Серед досліджень 2000-х років заслуговують на увагу монографії Н. Капельгородської та Є. Глущенко (2005), Л. Госейка (2005). У монографії В. Миславського (2005) вперше подано практично повну фільмографію українського кіно до 1921 року і біографії багатьох кінематографістів, які працювали в Україні на той час. У роботі Р. Росляка (2006) комплексно розглянуто процес становлення кіноосвіти в Україні.

У працях *другої групи* висвітлюється розвиток кінематографа в містах України (дослідження С. Гавриленка, Б. Гершевської, М. Ландесмана, А. Малиновського і Г. Островського.

Праця С. Гавриленка (1999) про кінематографістів – полтавчан і про становлення кінотеатрів у Полтаві. Б. Гершевска (2004) досліджує становлення кінотеатрів, розвиток кінематографа в цілому і просвітнього кінематографа, зокрема у Львові. Спогади М. Ландесмана (1972) охоплюють період розвитку кінематографа в Одесі до 1917 року. Робота А. Малиновського (2000) хронологічно охоплює кінець XIX – початок XX століть, де автор на основі архівних матеріалів досліджує становлення кінотеатрів в Одесі. Робота Г. Островського (1989) становить низку об'єднаних нарисів з історії кінематографа в Одесі, з 1894 по 1987 рр. У праці подано історію кінофабрик Д. Харитонова, М. Гроссмана, К. Борисова і перші роки становлення радянського кінематографа в Одесі. У кінодовіднику В. Миславського (2007) зібрано матеріали становлення кінотеатрів і кінозйомок у Харкові в 1896–1917 рр.

Окремі аспекти становлення кінотеатрів і кіновиробництва досліджувались у працях *третьої групи*: В. Лихотворника (2004), М. Рибакова (2003), В. Старостіна, (2004), В. Миславського (2006, 2010), В. Стьопкіна (2004) та ін.

Одначе стан вивчення цієї теми залишається недостатнім, що зумовлює необхідність проведення комплексного дослідження з даної проблеми.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами. Дослідження пов'язане зі створенням «Нарисів з історії кіно України» (здобувачем написано нарис «Перше десятиліття ігрового кінематографа в Україні (1907–1917 рр.)»), підготовка яких здійснювалася відповідно до постанови Президії Академії мистецтв України №8/1 від 31.05.2000 р. «Про затвердження довгострокової програми фундаментальних досліджень і видання наукових праць Академії мистецтв України».

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає у відтворенні цілісної картини становлення кіновиробництва на теренах України в 1896–1917 рр. на основі аналізу історичних умов виникнення та розвитку кінематографа у його суспільно-політичній, економічній і соціально-культурній обумовленості. Відповідно до поставленої мети визначено наступні *завдання*:

– охарактеризувати стан наукової розробки та джерельної бази дослідження;

– розглянути передумови виникнення кінематографа в Україні;

– уточнити періодизацію становлення кінематографа в Україні 1896–1917 рр., визначити основні періоди його розвитку та їх особливості;

– проаналізувати ранній період розвитку кінематографа;

– охарактеризувати особливості функціонування перших кінотеатрів та їх топоніміку.

Об'єктом дослідження є ґенеза і розвиток кіновиробництва та кінопрокату в Україні дожовтневого періоду.

Предмет дослідження – умови виникнення кіновиробництва (1896–1917 рр.), та особливості створення і функціонування кінотеатрів та кінопрокату (1907–1917 рр.).

Методи дослідження. Для досягнення мети і завдань дисертаційної роботи використано:

– *діалектичний і конкретно-історичний* методи пізнання дійсності, що дозволило на основі вивчення газетних публікацій і архівних документів розкрити закономірності історії кінематографа в Україні від перших кіносеансів до організації самостійних кінозйомок;

– *метод порівняльно-зіставного аналізу* при вивченні явищ, фактів і документів, що дозволив розкрити сутність історичного процесу розвитку кінематографа в Україні та його місце на мапі дожовтневої кінематографії Російської імперії;

– *метод порівняльно-історичного* аналізу архівних джерел, періодичних видань, довідників та монографій, що дозволив дослідити тенденції становлення кінематографа в Україні, виявити спільні і відмінні риси його розвитку у 1896–1917 рр. і встановити вірогідність окремих фактів досліджуваного питання;

– *проблемно-хронологічний* метод, за допомогою якого виокремлено етап становлення кіновиробництва, визначено хронологічні рамки та складено його періодизацію;

– *історико-логічний* метод, застосування якого уможливило аналіз еволюції кінематографа в його логічному взаємозв'язку з суспільно-історичними процесами та явищами;

– *метод систематизації*, що дав змогу дослідити початок, перебіг і завершення процесу становлення кінематографа в Україні до 1917 р. загалом і конкретних його періодів, зокрема.

Джерельну базу роботи становлять архівні документи, матеріали періодики, довідкова і мемуарна література. Використано документи, що зберігаються в державних архівних установах України: Державному архіві Одеської області (ДАОО), Державному архіві Харківської області (ДАХО), Державному архіві Полтавської області (ДАПО), та – Російської Федерації: Російському державному архіві літератури і мистецтва (РДАЛМ), Російському державному історичному архіві (РДІА), Архіві Центрального музею кіно (ЦМК), а також у приватних архівних зібраннях.

Важливим джерелом вивчення є тогочасна газетна й журнальна періодика, що зберігається у Харківській національній науковій бібліотеці ім. В.Г. Короленка, Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна: «Сине-фоно», «Экран и рампа», «Проектор», «Кине-журнал», «Кинематограф», «Вестник кинематографии», «Театр и кино», «Кинотеатр и жизнь»), так і загального призначення («Киевские губернские ведомости», «Новороссийский телеграф», «Южный край», «Последние новости», «Харьковские губернские ведомости», «Киевлянин», «Последние новости», «Одесский листок», «Одесские новости», «Раннее утро» та ін.

Чимало цінної інформації зберігає довідкова та мемуарна література, зокрема, В. Вишневського, В. Гардіна, В. Касьянова, А. Кордюма, М. Ландесмана, О. Преображенської, Л. Форестьє та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше:

– у вітчизняному мистецтвознавстві комплексно досліджено процес становлення кіновиробництва в Україні від перших кіносеансів до формування цілісної системи кінопрокату;

– проаналізовано передумови та особливості виникнення кінотеатрів, розглянуто специфіку їх діяльності у різних суспільно-політичних, економічних та соціально-культурних умовах;

– уточнено періодизацію становлення кіновиробництва в Україні та розглянуто специфіку її основних етапів;

– визначено специфіку виникнення, становлення та розвитку кінематографа в Україні в дожовтневий період, розглянуто його роль і вплив на суспільне життя;

– введено до наукового обігу ряд маловідомих та досі незнаних історичних джерел, значну частину яких складають архівні матеріали 1896–1917 рр.

Практичне значення одержаних результатів. Одержані в дисертації результати сприятимуть заповненню «білих плям» в історії українського кіномистецтва, однією з яких було становлення кіновиробництва; нададуть нові матеріали для створення цілісної концепції розвитку вітчизняного кіно; слугуватимуть подальшому осмисленню кіновиробничого процесу, як минулого, так і на сучасному етапі.

Матеріали дослідження можуть бути використані в подальших науково-теоретичних розробках, при створенні навчальних посібників і словників, при написанні як окремих розділів історії українського кіно, так і узагальнюючої праці з історії кіновиробництва. Результати дисертації доцільно впроваджувати в навчальний процес при читанні лекційних курсів з історії вітчизняної культури та мистецтва, а також спецкурсів з історії кіно.

Апробація результатів дослідження. Найважливіші положення та висновки дисертації викладено в доповідях, матеріалах, тезах та повідомленнях на міжнародній науковій конференції «Польська діаспора у Харкові: історія та сучасність» (24.04.2004 м.Харків); науковій конференції «Історія українського кіно. Сучасні дослідження» (21.03.2006 м.Київ); ІІ

міжнародній науково-практичній конференції «Творча постать Г. Семирадського у контексті вітчизняної та світової культури», присвяченій 165–річчю від дня народження Г. Семирадського (21.11.2008 м. Харків); міжнародному науково-практичному семінарі «Розмаїття культур: неокласика і контркультура» (22–24.04.2009 м. Харків); міжнародній науково-творчій конференції «Пам'яті Костянтина Горського», присвяченій 150–річчю від дня народження К. Горського (13–14.06.2009 м. Харків); звітній науково-методичній конференції «Актуальні проблеми музичного і театрального мистецтва» (9.02.2010 м. Харків); міжнародній науково-практичній конференції «Брати Рубінштейн. Історичні уроки та плоди просвіти» (2-3.10.2010, м.Харків).

Текст дисертації, її основні положення та висновки обговорено на засіданнях кафедри кінознавства Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого, кафедри медіа-комунікацій Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна і кафедри історії і теорії світової та української культури Харківського національного університету мистецтв ім. І.П. Котляревського.

Публікації. Основні результати дисертації викладено в 4 монографіях, 14 одноосібних публікаціях у наукових журналах і збірниках, 4 з яких – у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації зумовлена завданням реалізації поставленої мети. Робота складається зі Вступу, 4–х розділів, що містять 11 підрозділів, Висновків, Списку використаних джерел (319 найменувань, зокрема 13 – іноземними мовами). Загальний обсяг роботи – 185 сторінок, з них обсяг тексту основної частини – 157 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У Вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, подано історіографічний аналіз і характеристику використаних джерел, окреслено її хронологічні рамки та територіальні межі; визначено мету й завдання дослідження, її методологічну основу; об'єкт і предмет; наукову новизну і практичне значення; подано інформацію щодо апробації результатів дослідження.

У розділі 1 «Ранній період розвитку кінематографа (1896–1900)» досліджено діяльність винахідників Й. Тимченка, К. Краузе, П. Дерінга та фотохудожника А. Федецького, які влаштовували перші кінозйомки і покази, а також процес поширення «синематографа» братів Люм'єрів та їхніх конкурентів у Києві, Одесі, Харкові та інших містах України.

У підрозділі 1.1 «Перші кінозйомки» висвітлюється діяльність Й. Тимченка й А. Федецького. Восени 1893 р. Й. Тимченко сконструював стрибковий механізм типу «равлик», на основі якого спільно з винахідником М. Фрейденбергом створив кіноапарат для аналізу стробоскопічних явищ і проекції стробоскопічних зображень на екран (демонструвалися сцени «Кавалеристи, що скачуть» і «Метальники списа»). Апарат, створений Й. Тимченком, згодом експонувався у Московському музеї прикладних знань

під назвою «Перший кінематограф для зйомки, друкування і показу стрічки».

Перші документально підтверджені кінозйомки на території Російської імперії зроблені вітчизняним оператором А. Федецьким датуються 30 вересня 1896 року. 2 грудня в Харківському в оперному театрі відбувся перший сеанс «кінетографа» А. Федецького, який викликав захоплені відгуки преси. Рецензенти відзначали високу технічну якість зйомки, надзвичайне враження від демонстрації фільмів на екрані небачених розмірів.

У підрозділі 1.2 «Передумови виникнення кінотеатрів» виявлено етапи поширення «синематографа» братів Люм'єрів та інших систем кінематографа на теренах сучасної України. Сеанси «синематографа» братів Люм'єрів відбулися у 1896–1897 рр. в Одесі, Львові, Миколаєві, Києві, Харкові, Чернігові та інших містах. Від 7 липня 1896 року демонстрації «синематографа» братів Люм'єрів почалися в Олександрівському парку в Одесі.

Один із перших публічних сеансів кінематографу відбувся у Харкові 7 липня 1896 року, коли сюди приїхав представник англійської фірми Р. Пола з апаратом – «аніматографом». Популяризатором, пропагандистом та організатором демонстрацій «синематографа» братів Люм'єрів у Києві став актор, режисер і театральний антрепренер М. Соловцов. 14 грудня 1896 р. в театрі М. Соловцова на Фундуклеївській вулиці, № 5 відбулася перша демонстрація «синематографа» братів Люм'єрів. Перші публічні кіносеанси «синематографа» братів Люм'єрів у Львові, влаштовані Ф. Дубліє, відбулися з 9 по 20 січня 1897 року в театрі Скарбка.

Аншлаги в міських театрах на демонстраціях «синематографа» братів Люм'єрів стали стимулом для влаштування постійних кінопоказів іншими кінодемонстраторами і відкриття перших кінотеатрів.

У Розділі 2 «Становлення кінотеатрів і кінопрокату (1900–1914)» досліджуються процес відкриття та модернізація стаціонарних кінотеатрів, їх робота, конкуренція з драматичними театрами, становлення і розвиток кінопрокату.

У підрозділі 2.1 «Перші кінотеатри та їх топоніміка» розглядається риси, властиві етапу від перших кінодемонстраторів до відкриття перших кінотеатрів у спеціально пристосованих приміщеннях.

У 1903–1906 роках починають працювати стаціонарні кінотеатри в Полтаві, Одесі, Харкові, Львові. Спочатку для кінотеатрів використовуються переобладнані приміщення, а згодом відкриваються кінотеатри, побудовані за спеціальними проектами.

У підрозділі 2.2 «“Нормативні правила” і модернізація кінотеатрів» висвітлюються заходи, вжиті урядом для запобігання пожеж у кінотеатрах. Розкриваються передумови їх створення. Задля попередження численних жертв пожеж, що неодноразово виникали під час кіносеансу, було утворено, по-перше, своєрідний «кодекс» правил, по-друге, розпочато модернізацію кінотеатрів. Стабільний інтерес публіки до кінематографа і зростаюча конкуренція серед власників театрів привела до неминучої модернізації кінотеатрів. Особливу увагу було приділено завданню створення комфорту

для глядачів (вентиляція, комфортабельне фойє, кафе, гардероб). У великих першоекранних кінотеатрах демонстрація фільмів супроводжувалась оркестром. Нові кінотеатри у великих містах розкішшю та пишністю не поступалися сучасним міським драматичним театрам.

У підрозділі 2.3 «Формування кінематографічного соціуму» показано, що в 1910–1914 рр. в Україні поруч із модернізацією кінотеатрів, відбуваються зміни у побутовій поведінки кіноглядача. Відвідини «на вдачу» обраного кінотеатру залишаються в минулому. Тепер публіка вважає за краще йти до конкретного кінотеатру. Похід у «кінематограф» стає ритуалом – таким же, як похід у театр. Вечірній час, турбота про квитки, антракти із світськими контактами досить скоро стають усвідомленою складовою поетики кіносеансу.

У підрозділі 2.4 «Зародження і становлення кінопрокату» досліджується, яким чином відбувалося зародження і становлення кінопрокату.

Дрібні «пересувні» кінематографи кочували по всій країні, знайомлячи глядачів із новим видовищем. Великі кінематографи накопичували на складах величезні запаси використаних, але цілком придатних для демонстрації стрічок. Незабаром власники крупних кінематографів стали продавати їх з великою знижкою, а потім і віддавати у прокат невеликим кінематографам. Так виникла практика кінопрокату, що в 1907 році остаточно перемогла колишню практику розподілу стрічок. Між власником кінотеатру і кінофабрикантом постав ще один підприємець – прокатник.

Перші прокатні контори з'явились у 1906–1907 рр. У 1913–1914 рр. остаточно сформувалася система кінопрокату. Це була структура, що займалася розповсюдженням фільмів в окремих регіонах, а також – перекладом титрів в іноземних фільмах, тиражуванням фільмокопій та їх доставкою до кінотеатрів. Навколо кожної прокатної контори групувалася мережа кінотеатрів. Вони поділялися на «першоекранні» та «другоекранні», за майновим цензом. Кінотеатри «першого екрану» одержували нові картини раніше за інших і за це платили дорожче власнику прокатної контори. Поява прокатних контор і впровадження системи кінопрокату мала велике значення для розвитку вітчизняного кіновиробництва. Завдяки налагодженій діяльності кінопрокату, власник кінофабрики міг більше часу надавати кіновиробництву і не займатися розповсюдженням своїх фільмів.

У Розділі 3 «Розвиток кінохроніки й просвітнього кінематографа (1907–1917)» досліджуються тематична спрямованість кінохроніки, роль цензури в її розвитку, кінематографічні засоби виразності перших хронікальних сюжетів; розвиток просвітнього кінематографа від перших спроб його застосування з навчальною метою і в навчальному процесі, до відкриття спеціалізованих кінотеатрів.

У підрозділі 3.1 «Тематика та ідейна спрямованість кінохроніки» розглядаються основні групи кінохроніки та їх тематична спрямованість. Одну з тематичних груп хроніки, заохочувану владою, склала т. зв. «царська та урядова хроніка», що демонструвала царські прийоми, військові огляди,

церемонії відкриття пам'ятників і т. ін. Другий тематичний розділ хроніки присвячувався православній і католицькій церквам. Церковних сюжетів знімалося небагато. Пояснюється це тим, що знімати релігійні обряди всередині церковних будівель не дозволялося. Третю групу в хроніці займали видові зйомки. Ця вагома частина кінохроніки мала велике культурно-освітнє значення, оскільки сприяла ознайомленню глядачів з світовими визначними пам'ятками і більше дізнаватися про життя і побут різних народів. До четвертої групи видових стрічок, що займали до Першої світової війни помітне місце в кінорепертуарі, примикали сюжети етнографічного характеру. Особливу галузь кінохроніки складали місцеві подієві сюжети, що нерідко мали сенсаційний характер. Найчастіше знімалася так звана хроніка подій, що переходила з газетних рядків на екрани кінотеатрів.

У творчому сенсі кінохроніка розвивалася досить складно, проте, вона була початковою школою кінематографічної майстерності для переважної більшості кінооператорів і підготувала цілий ряд талановитих майстрів, які проявили себе в радянському кіномистецтві у 20–і роки ХХ століття.

У підрозділі 3.2 «Популяризація просвітнього кінематографа» висвітлюється проблема використання кінематографу для навчальних цілей. Інтелігенція звернула увагу на можливість застосування кінематографа як засобу освіти і незабаром після появи кіно зробила перші спроби впровадити його в систему освітньої роботи.

Одна з перших спроб освітнього використання кінематографа відбулася в Одесі 1898 р. Одеський лекційний комітет для народних читань упровадив до своєї навчальної програми кінематограф «як засіб залучення слухачів на лекції». У 1901 р. у Львові відкрилося представництво Віденської студії фільмів і фотографічних кліше «Urania», що спеціалізувалося на сеансах «туманних» і «живих» картин культурно-освітнього характеру.

Застосувати кіно з навчальною метою вперше запропонував голова земської управи Вовчанського повіту Харківської губернії Кольцов, який у 1908 організував першу в Російській імперії кінопересувку.

Широку популярність здобули спеціалізовані кінотеатри «Наука і життя» в Одесі. У Києві в Лук'янівському народному домі та в одному з комерційних училищ також працював науковий кінематограф. У 1915 році разом із «Уранією» в Одесі почав працювати освітній театр «Акваріум», у Катеринославі відкрився «Освітній кінематограф». Використання кінематографу для навчальних цілей не одержало широкої підтримки на урядовому рівні, тому більш-менш налагодженим цей процес був лише у великих містах.

У Розділі 4 «Еволюція ігрового кінематографа (1907–1917)» досліджуються передумови, що сприятливо вплинули на розвиток вітчизняного кінематографа, вплив на нього цензури, роль та вплив українського театру на «кінодекламації».

У підрозділі 4.1 «Зародження ігрового кінематографа» доведено, що завдяки участі в кінопостановках українських театральних акторів, режисерів та художників-декораторів вдалося наблизити кінематограф до виразності

українського театру. В 1911 році вийшли на екран «Мати-наймичка» і «Наталка-Полтавка», які стали одним із найбільших досягнень дореволюційної кінематографії в Україні. Важливу роль у зародженні українського ігрового кінематографа зіграв Д.І. Харитонов, який фінансував виробництво більшості кінодекламацій, знятих у Харкові в період 1909–1912 рр.

У 1912–1913 рр. змінюється підхід до виробництва фільмів. Режисерський сценарій стає більш точним і вміло побудованим планом майбутнього фільму. Трансформується і жанрово-тематична структура ігрових фільмів. В останні передвоєнні роки створюються сприятливі умови для розширення кіновиробництва в Україні.

У підрозділі 4.2 «Ігровий кінематограф у період Першої світової війни» досліджується вплив на кінематограф наслідків Першої світової війни, відкриття кіностудій і їх репертуарна політика. У 1914–1915 рр. намічається значний підйом кіновиробництва у Києві, Одесі та Харкові. Випущена кінопродукція відрізнялася тематичною і жанровою розмаїтістю. Значна частина кінопродукції була виключно пропагандистською. Підвищений інтерес до подібного роду стрічок пояснюється досить високим патріотичним духом населення Росії, що різко впав лише на початку 1916 р. У 1915 р. чільне місце у кіновиробництві займають ура-патріотичні агітки, хоча змінюється їх інтонація. Більшість фільмів присвячувалася подвигам солдатів на полі бою.

У підрозділі 4.3 «Ігровий кінематограф у період Лютневої й Жовтневої революцій» досліджуються зміна тематики кінорепертуару у зв'язку зі скасуванням царської цензури, що дозволило випустити на екрани раніше заборонені фільми і розпочати постановку нових картин на табуйовані теми.

Після Лютневої революції на екрани вишли десятки картин про царську охранку, провокаторів, Григорія Распутіна, революцію 1905 року. Проте у більшості випадків подібні «сенсаційні» стрічки виготовлялися невеликими ательє і, як правило, не мали художньої цінності. Значні ж кінофірми з хорошою репутацією продовжували екранізувати класику, випускати салоні мелодрами та містичні кінокартини.

Репертуар кіностудій здебільшого складали фільми революційної та єврейської тематики, екранізації європейської літератури і скандальних судових процесів, а також драми, поставлені за оригінальними сценаріями.

У 1917 р. автори «кінодекламацій» орієнтувалися на революційні та політичні події, що відбувались у Російській імперії. Наприкінці 1917 р. через більшовицький терор кінопрацівники виїжджають з центру Росії. До Києва, Одеси, Ялти та Харкова приїжджають кінопідприємці зі своїми творчими працівниками. У 1918–1919 роках центром кіновиробництва на території колишньої Російської імперії стає Україна. Тут створюються десятки картин, серед яких – чимало добротних робіт.

У **Висновках** сформульовано підсумки дослідження, основні з яких виносяться на захист кандидатської дисертації. У дисертації теоретично узагальнено та вирішено завдання відтворення цілісного процесу

становлення кіновиробництва та кінопрокату в Україні. Історія зародження і становлення кінематографа та кінопрокату в нашій державі дала реальний доказ існування передових традицій, значного досвіду в цій галузі, що може бути використаним на сучасному етапі вивчення історії кінематографа. Йдеться, насамперед, про створення цілісного наукового дослідження історії кінематографа в Україні.

Результати дослідження полягають у наступному: у поле дисертаційного дослідження увійшли 1896–1917 рр. – своєрідний «інкубаційний» період становлення вітчизняного кінематографа від перших кіносеансів до формування глядацької аудиторії, прокатної мережі; від зйомки французькими операторами перших сюжетів «місцевої хроніки» до регулярних хронікальних зйомок та створення ігрових фільмів силами вітчизняних операторів і режисерів. Соціальний попит на кінематограф був очевидний. Кінематограф став активно впливати на життя населення і в години дозвілля, і під час навчального процесу та політичних виборів, у реальному житті представників різних конфесій.

Основні висновки дослідження містяться у наступних положеннях:

1. Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що проблема становлення кіновиробництва та кінопрокату в Україні ще не була предметом комплексного дослідження в мистецтвознавстві, а тому потребує грунтовної розробки і вивчення із залученням нових архівних матеріалів, невідомих до сьогодні.

2. Показано, що особливого поширення набувають «кінодекламації» і «промовляючі картини». Це пов'язано з тим, що українська творча інтелігенція хотіла доносити до глядачів в популярному вигляді твори кращих українських письменників, але не мала фінансову можливість сплачувати дороге фабричне кіновиробництво. Практично всі «промовляючі» стрічки ставилися українською мовою і повторювали репертуар українських труп, які компонували його, в основному, з творів українських авторів. Завдяки участі в кінопостановках українських театральних акторів, режисерів та художників-декораторів, кінематограф наблизився до виразності українського театру, який був на підйомі всупереч чорносотенній реакції після поразки революції 1905 року. Попри те, що розповсюдження цих картин мало локальний характер і супроводжувалося певними труднощами (під час демонстрації актори озвучували за екраном репліки персонажів), це явище було прогресивним.

З 1907 року інфраструктуру кінопрокату складає мережа кінотеатрів. Кінопрокат, у свою чергу, залежить від інфраструктури виробництва кінофільмів. Таким чином, виробництво фільмів і кінопрокат – дві основи нової прибуткової галузі виробництва – кінопромисловості, яка до початку Першої світової війни стала набирати обертів. Поява прокатних контор і впровадження системи кінопрокату мала велике значення для розвитку вітчизняного кіновиробництва.

3. Уточнена періодизація розвитку кінематографа в Україні 1896–1917 рр. Перший етап раннього розвитку кінематографа охоплює 1896–1900–

і рр.; коли влаштовувалися перші кіносеанси; кінематограф став неодмінним атрибутом розваг. Межі другого етапу охоплюють 1900–і до 1914 року: кінематограф включено до системи освіти, відкривались і модернізовувалися кінотеатри, налагоджено випуск ігрових картин і кінохроніки; у 1907–1914 рр. сформовано систему кінопрокату. Третій етап – 1914–1917 рр. – характеризується підйомом кіновиробництва і відкриттям нових кіностудій.

4. Проаналізовано ранній період розвитку кінематографа. Коли кінематограф офіційно входить до розряду розважальних закладів на державному рівні, встановлюється цензура як інструмент контролю за репертуаром кінотеатрів. Держава не могла залишатись осторонь від того, що кінематографічні картини по всій країні стали активно впливати на життя глядачів. Починають видаватися секретні циркуляри, що забороняли демонстрацію тих або інших картин, на думку держави шкідливих для народу. Губернатори отримують повноваження виконувати роль цензорів на місцях.

5. Проведено аналіз глядацької аудиторії. Естетичні смаки публіки завжди визначала, значною мірою інтелігенція та університетська публіка. Особливо великим був прошарок інтелігенції в університетських містах – Києві, Харкові, Одесі. Значна частина театральної публіки ставала і кінематографічною. Розширення глядацького контингенту за рахунок купецтва і міщанства дещо змінило співвідношення сил і смаків потенційної глядацької аудиторії.

Знайдено кореляцію кінотеатру з його протипом – міським театром. Власниками кінотеатрів ставали люди різних станів, які мали такі неодміні якості, як успішність, здатність до ризику, віра у високу силу нового мистецтва. Кінематограф набирав силу, і вони повірили у нього. Саме вони піднімали престиж кінотеатру. Йдеться не лише про різноманітність кінорепертуару, що було, безумовно, пріоритетним у цій роботі, й безпосередньо про кінотеатр як такий, його внутрішній вигляд, інтер'єр, що красномовно говорило про його власника. За традицією, кінотеатр, повинен був виглядати на рівні міського театру. Звідси – ретельне оформлення інтер'єру з неодмінною електричною вентиляцією, попередній продаж квитків, безкоштовні програми – лібрето кінокартин, наявність гардероба, кафе.

6. Виявлено, що інтелігенція звернула особливу увагу на можливість застосування кінематографа як засобу освіти і незабаром після появи кіно зробила перші спроби адаптувати його до системи освітньої роботи, причому в різних областях знань. Лектори активно використовували кінематограф у своїх лекціях. Влаштовувалися демонстрації наукових картин в університетах, гімназіях та училищах. Відкривалися спеціальні кінотеатри. Наукові картини регулярно демонструвались і у звичайних кінотеатрах. Кінематограф не тільки розважав, й просвіщав.

Сьогодні можливо інтегрувати зусилля різних мистецтвознавчих дисциплін, включаючи і кінознавство, для вивчення як єдиного естетичного цілого – унікального та актуального феномена вітчизняної культури – кінематографа дореволюційного часу. Хоча після дослідженого періоду

пройшло майже 100-ліття, український кінематограф межі XIX–XX ст. й досі має не лише науковий інтерес для досить обмеженого кола дослідників, а й зберігає високу художню цінність.

Основні положення і висновки дисертації викладено у таких публікаціях автора:

Монографії

1. Миславский В.Н. Кино в Украине. 1896–1921. Факты. Фильмы. Имена / В.Н. Миславский. – Х.: Торсинг, 2005. – 576 с.
2. Миславский В.Н. Истерзаные души. Жизнь и фильмы Дмитрия Харитонова / В.Н. Миславский. – Х.: ХЧМГУ, 2006. – 152 с.
3. Миславский В.Н. Искусство фотографии Альфреда Федецкого / В.Н. Миславский. – Х.: Фактор, 2009. – 128 с.
4. Миславський В.Н. Альфред Федецький – поет фотографії / В.Н. Миславський. – Х.: Фактор, 2010. – 216 с.

Публікації в наукових фахових виданнях

1. Миславський В.Н. Цінність факту: перші десятиліття кіно в Україні / В.Н. Миславський // Кіно-Театр. – 2006. – №4. – С. 35–36.
2. Миславський В.Н. Перше десятиліття ігрового кінематографа в Україні (1907–1917 рр.) / В.Н. Миславський // Нариси з історії кіномистецтва України. – К.: Кінотехнологія, 2006. – С. 9–52.
3. Миславский В.Н. Кинематографическая деятельность фотохудожника А.К. Федецкого / В.Н. Миславский // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Х.: ХДАДМ, 2009. – С. 54–67
4. Миславский В.Н. Малоизвестные штрихи к знаменитой фотографии / В.Н. Миславский // Костянтин Горський (1859–1924): Матеріали Міжнар. наук. конф. «Пам'яті Костянтина Горського». Харківський державний університет мистецтв імені І.П. Котляревського. – Х.: Майдан, 2010. – С. 205–211.

Інші публікації за темою дисертаційного дослідження

1. Миславский В.Н. Альфред Федецкий – прославленный мастер светописи / В.Н. Миславский // Харьков. Что, где, когда. – 2003. – №7. – С. 4–5.
2. Миславский В.Н. С самого начала… / В.Н. Миславский // Харьков. Что, где, когда (Харьков). – 2004. – №8. – С. 52–53.
3. Миславский В.Н. Альфред Федецкий. Странички биографии / В.Н. Миславский // Харьковский исторический альманах. – Х.: Райдер, 2004. Весна-лето. – С. 45–67.
4. Миславский В.Н. Первые киносеансы в Харькове / В.Н. Миславский // Харьков. Что, где, когда. – 2005. – №8. – С. 35.
5. Миславский В.Н. Альфред Федецкий. К биографии первого российского кинооператора / В.Н. Миславский // Киноведческие записки. – 2006. – №77. – С. 163–213.
6. Миславский В.Н. Альфред Федецкий. У истоков отечественного кинематографа / В.Н. Миславский // Антреме. – 2007. – №1. – С. 48–51.

7. Миславский В.Н. Столетие / В.Н. Миславский // Антреме. – 2008. – №2. – С. 32–35.

8. Миславский В.Н. Федецкий Альфред-Люциан Константинович / В.Н. Миславский // Фотографы Харьковской губернии 1851–1917 / Сост.: С. Голота, М. Жур, А. Парамонов, А. Хильковский. – Х.: Сага, 2008. – С. 432–445.

9. Миславский В.Н. Малоизвестные штрихи к знаменитому портрету / В.Н. Миславский // Часопис НМАУ імені П.І. Чайковського. – 2010. – №4 (5). – С. 154–159.

10. Миславский В.Н. Становление кинотеатров и кинопроката в г. Харькове в начале XX века / В.Н. Миславский // Многообразие культур: неоклассика и контркультура: материалы междунар. научно-практического семинара (г. Харьков, 22–23 апреля 2009 г.). – Х., 2010. – С. 81–91.

АНОТАЦІЯ

Миславський В.Н. Становлення кіновиробництва та кінопрокату в Україні (1896–1917 рр.): історико-кінознавчий аспект. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.04. – кіномистецтво, телебачення. – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, Київ, 2012.

Дисертацію присвячено питанням становлення кіновиробництва та кінопрокату в Україні у період 1896–1917 рр. на основі аналізу історичних тенденцій, суспільно-політичній, економічній і соціально-культурній обумовленості. Основні положення й висновки дослідження, сформульовані в результаті вивчення широкої джерельної бази, висвітлюють передумови виникнення кіновиробницва; зародження та створення цілісної системи кінопрокату; специфіку функціонування кінотеатрів у різних суспільно-політичних, економічних контекстах; формування кінематографічного соціуму у 10–х рр. XX ст.; передумови та перебіг процесу популяризації просвітнього кінематографа.

Ключові слова: становлення кіновиробництва в Україні, кінотеатр, кіностудія, кінофабрика, кінопрокат.

АННОТАЦИЯ

Миславский В.Н. Становление кинопроизводства и кинопроката в Украине (1896–1917 гг.): историко-киноведческий аспект. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.04 – киноискусство, телевидение. – Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М.Т. Рыльского НАН Украины, Киев, 2012.

Диссертация посвящена вопросам становления кинопроизводства и кинопроката в Украине в период 1896–1917 гг. на основе анализа исторических тенденций, общественно-политической, экономической и социально-культурной обусловленности.

В диссертации раскрываются причины и особенности возникновения

«кинодекламаций», которые пропагандировали украинскую культуру и опирались на традиции украинского театра. Исследована специфика производства «кинодекламаций» и «киноговорящих картин»; изучен кинорепертуар украинских кинодекламаторов.

Установлено, что на украинских землях наиболее широкое распространение получили «кинодекламации» и «киноговорящие картины», входивших в то время в состав Российской империи. При этом практически все «говорящие» ленты повторяли репертуар украинских «малороссийских трупп», которые компоновали его в основном из произведений украинских авторов. Первые «киноговорящие картины» озвучивались двумя-тремя актерами и представляли собой небольшие и простенькие сценки. Однако по мере развития кинематографа рос художественный и технический уровень подобных картин. Увеличивался их метраж, усложнялась технология съемки и монтажа. Появляются кинооперы, демонстрации которых озвучивали уже до десяти актеров, а постановочные «киноговорящие картины» составляют незначительную часть от общего количества картин. Благодаря участию в кинопостановках украинских театральных актеров, режиссеров и художников-декораторов, удалось приблизить кинематограф к выразительности украинского театра, который находился на подъеме вопреки черносотенной реакции после поражения революции 1905 года.

В работе выяснена и идейная направленность кинохроники. До 1906 года проводились только нерегулярные хроникальные съемки. В 1907–1908 гг. съемки кинохроники уже приобретают систематический характер. В эти годы также начинают формироваться профессиональные кадры первых украинских операторов. В творческом отношении кинохроника развивалась очень медленно, тем не менее, она являлась начальной школой кинематографического мастерства для подавляющего большинства кинооператоров и подготовила целый ряд талантливых мастеров, проявивших себя в 20–е гг. ХХ ст.

В 1908–1913 гг. начинается интенсивное строительство кинотеатров. К началу Первой мировой войны в Киеве, Одессе, Харькове, Екатеринославве и Львове практически сформировался тип кинотеатров центральных улиц. Из центра почти исчезли прежние «амбарообразные кинематографические импровизации». На их месте воздвигались респектабельные кинотеатры, выглядящие на уровне городских театров, тщательно обдуманные, как бы угадывающие вкусы публики. В процессе эволюции кинотеатров меняется ценовая политика, система кинопоказа и его звуковое оформление. В 1910–1914 годах модернизируются не только кинотеатры, но и меняется бытовое поведение кинозрителя. Посещение на удачу выбранного кинотеатра остается в прошлом. Теперь публика предпочитает идти в конкретный кинотеатр. Поход в «кинематограф» становится ритуалом – таким же, как поход в театр.

Внедрение системы проката оказалось фактом вполне прогрессивным и сыграло важную роль в развитии кинематографа. Одновременно с оптовыми скупщиками картин появились предприниматели, которые приобретали и

отдавали в эксплуатацию картины отечественного производства. Особенно важную роль сыграло появление прокатных контор для кинохроники. Весь прокатный рынок был разбит на районы, и в каждом районе конкурировало между собой несколько прокатных контор, претендующих быть «монопольными».

В конце 1917 года из-за начавшегося большевистского террора киноработники поспешно уезжают из центра Российской империи в Киев, Одессу, Ялту и Харьков. И Украина 1918–1919 гг. становится центром кинопроизводства на территории бывшей Российской империи.

Ключевые слова: становление кинопроизводства в Украине, кинотеатр, киностудия, кинофабрика, кинопрокат.

SUMMARY

Mislavskiy V. N. Building-up of film production and film distribution in Ukraine. 1896–1917: historical and critical aspect. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Art History, speciality 17.00.04 – Cinematographic Art, Television. – M.T. Rylskyy Institute of Cinematographic Art, Study of Folklore and Ethnology of NAS of Ukraine; Kyiv, 2012.

The dissertation is a devoted to the process of the formation and development of film production and film distribution in Ukraine in 1896–191. The research is a complex analysis of historic tendencies, social, political, economic and cultural conditionality. The principal postulates and conclusions is a result of the study of historical documents which reveal the prerequisites for the beginnings of film production, the origin and building-up of the integral film distribution system, the specific character of the functioning of motion-picture houses in various social, political and economic contexts, the making of cinematographic society in the first decade of the 20th century, preconditions and the process of the popularization of educational cinematography.

Key words: building-up of film production in Ukraine, motion-picture theatre,, film studio, film printing factory, film distribution.